

Ilirska čitanka

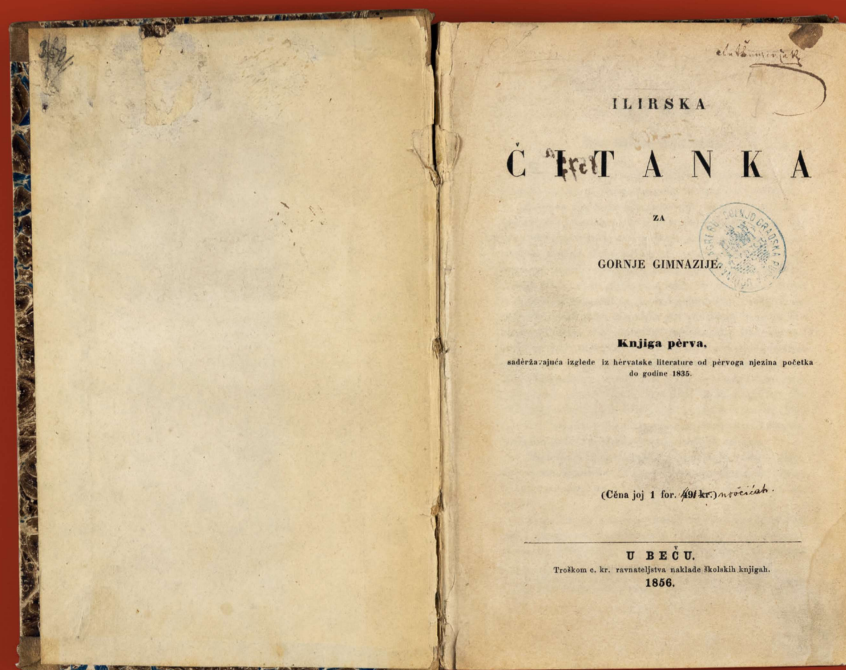
DAVOR
DUKIĆ

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.09](https://doi.org/10.17234/9789533793467.09)

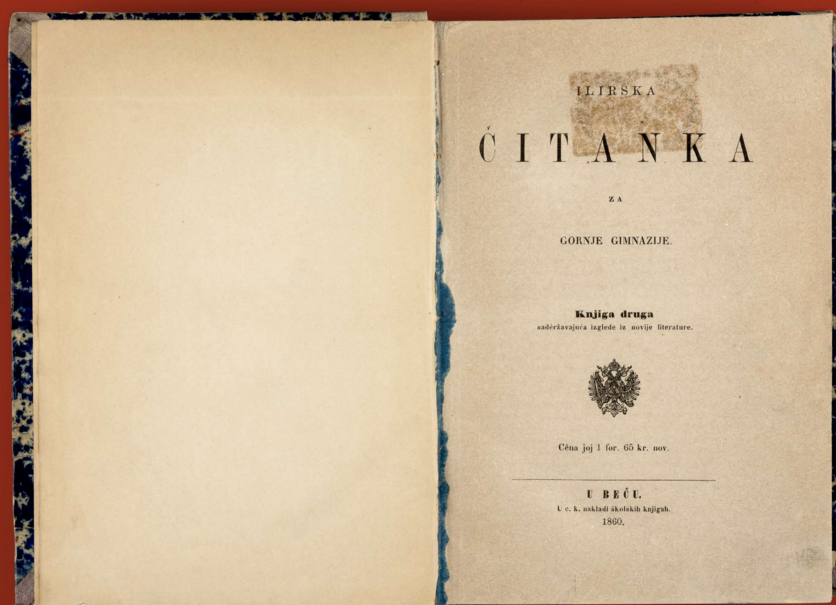
Ilirska čitanka za gornje gimnazije najstarija je srednjoškolska čitanka namijenjena nastavi hrvatskog jezika u višim razredima. Priredila su je trojica nastavnika zagrebačke gimnazije: jezikoslovci Antun Mažuranić (1805–1888) i Adolfo Veber (1825–1889) te povjesničar Matija Mesić (1826–1878). Objavljena je u Beču u dvama tomovima, prvi iz 1856. obuhvaća izvore od srednjeg vijeka do 1835. godine, drugi iz 1860. donosi suvremene tekstove, objavljene u posljednjih dvadesetak godina. *Ilirska čitanka* jedna je od kulturnopovijesno najvažnijih knjiga iz korpusa hrvatske udžbeničke literature nastale u vrijeme Bachova apsolutizma, potaknute odlukama Carskog kraljevskog ministarstva bogoštovlja i nastave iz 1851. kojima se podupire izrada gimnazijskih udžbenika u južnoslavenskom dijelu Monarhije, bilo prevodenjem njemačkih knjiga s predloženog popisa bilo sastavljanjem izvornih priručnika (Cuvaj 1910–1913, 11). Čitanka za nastavu materinskog jezika nije se, naravno, mogla prevesti s njemačkog, no *Ilirska čitanka* ipak nije posve izvorno djelo: njezini sastavljači, kako se ističe u predgovoru prvoj knjizi, za osnovu su uzeli dvotomnu čitanku Jovana Subotića *Цвѣтникъ србске словесности: читанка за выше гимназіе у Аустрији* (*Cvĕtnik' srbske slovesnosti: čitanka za vyše gimnazie u Austrii*, Beč, 1853).

Predgovor prvom tomu *Ilirske čitanke*, koji potpisuje Antun Mažuranić, donosi važne informacije o počecima modernog shvaćanja i prezentacije nacionalne književne tradicije. Najstarijim se spomenikom hrvatske pismenosti smatra *Hrvatska kronika* (redakcija *Ljetopisa popa Dukljanina*), koja se u čitanci datira u 12. stoljeće (kasnija filologija pomiče vrijeme nastanka tog izvora u 14. 15. ili čak 16. stoljeće), dok se atribut “najstariji poznati hrvatski

pjesnik” pripisuje Marku Maruliću. U estetskom se smislu, a prema kriteriju čistoće narodnog jezika, ističu tri dubrovačka pisca iz triju razdoblja ranog novog vijeka: Andrija Čubranović, kojemu se tad autorstvo zbirke maskerata *Jeđupka* nije doводilo u pitanje (kasnije je dokazano da je autor hvarski pjesnik Mikša Pelegrinović), zatim Ivan Gundulić kao nedostižni vrhunac i pjesnički uzor te Ignjat Đurđević kao posljednji istaknuti pisac poslije dužeg razdoblja književne stagnacije. S druge strane, a s obzirom na jezično-normativnu funkciju čitanke, posebna se pozornost poklanja prozi: konstatira se njezina slaba zastupljenost kod dubrovačkih pisaca, a najbolji se ranonovjekovni primjeri uočavaju u životopisima svetaca iz 15. i 16. stoljeća te u propovijedima iz 17. i 18. stoljeća. U skladu s jezično-purističkim načelom iz perspektive standardizacije na štokavskoj osnovi vrednuje se književna tradicija na drugim dvama hrvatskim narječjima. Pozitivno se ocjenjuje utjecaj čakavštine u obogaćenju štokavskog leksika, dok se istovrsni utjecaj talijanskog jezika u obalnom području negativno vrednuje. Odnos prema kajkavskom jezično-književnom nasljeđu je ambivalentan: u lingvističkom smislu kajkavsko se narječje smatra slovenskim, ali zbog političkih razloga i identifikacije s hrvatskim imenom u posljednjih stotinjak godina književnost “Zagrebačke, Varaždinske i nekadašnje Križevačke županije” uključuje se u korpus hrvatske književnosti. Ističe se razvijenost proze u kajkavskoj književnoj dionici te, naravno, hvali odluka kajkavaca da prigrlje novi, štokavski jezik (“čisti hrvatski jezik”). Naposljetku se tematizira i odnos srpske i hrvatske književnosti. Konstatira se da su Srbi od Vuka Stefanovića Karadžića prihvatili načelo pisanja na

📖 A. Mažuranić, A. Veber, M. Mesić, *Ilirska čitanka za gornje gimnazije. Knjiga prva: sadržavajuća izglede iz hrvatske literature od prvoga njezina početka do godine 1835, Beč, 1856.*

📖 A. Mažuranić, A. Veber, M. Mesić, *Ilirska čitanka za gornje gimnazije. Knjiga druga: sadržavajuća izglede iz novije literature, Beč, 1860.*

narodnom jeziku pa i hrvatsku literaturu kao svoju, ali vezujući uz nju srpsku oznaku. Mažuranić predviđa da će se u budućnosti "dvije grane" spojiti u jednu književnost.

Kompozicija čitanke slijedi kronološko-autorsko načelo. Izabranim tekstovima prethode kratki uvodi s osnovnim podacima o autoru, njegovu opusu, izvoru iz kojeg je tekst preuzet, jezičnim osobitostima i sl. Nema podjele na poglavlja prema nekom periodizacijskom kriteriju i, što je u skladu s udžbeničkom praksom sredinom 19. stoljeća, nema metodičkog aparata. Tekstovi nisu priređeni prema jedinstvenom tekstološkom kriteriju osim što su svi doneseni u latiničkoj grafiji. Izbor iz srednjovjekovne proze gotovo je u cijelosti objavljen u izvornom jezičnom obliku, kao i stihovi renesansnih dalmatinskih/čakavskih i dubrovačkih pjesnika. Ikavski refleks jata u dubrovačkih, dalmatinskih i slavonskih pjesnika 17. i 18. stoljeća zakriven je slovom ž. Prozni tekstovi u pravilu se donose u dva dijela s granicom označenom trima zvjezdicama: prvi, kraći, u izvornom obliku, a drugi, duži, jezično osuvremenjen, odnosno ako je riječ o kajkavskim tekstovima, preveden na onodobni štokavski književni idiom.

Srednjovjekovna hrvatska književnost reprezentirana je s pet ulomaka proznih djela nastalih između 13. i 15. stoljeća (*Hrvatska kronika*, *Vinodolski zakon*, *Istarski razvod*, *Roman o Aleksandru Velikom* i *Legenda o svetoj Katarini djevici*), a obuhvaća svega 14 stranica knjige. Ta podzastupljenost srednjovjekovne književnosti u *Ilirskoj* čitanci opravdava se priređivanjem posebnoga gimnazijskog priručnika s tekstovima na starocrkvenoslavenskom jeziku.

Razdoblje hrvatske renesansne književnosti predstavljeno je izborom iz opusa 14 autora i ulomcima dvaju anonimnih proznih hagiografskih tekstova te obuhvaća oko 21% ukupnog opsega izabranih tekstova, a otvara ga prvih 120 stihova Marulićeve *Judite*. U žanrovskom pogledu najviše je prostora posvećeno lirskom i dramskom pjesništvu pa zatim prozi, a najmanje epskom pjesništvu. Trojica najzastupljenijih renesansnih pisaca su Hanibal Lucić, Mavro Vetranović i Dinko Ranjina. S obzirom na kasniji status u estetskom i akademskom kanonu Šiško Menčetić i Marko Marulić dobili su razmjerno malo prostora, a opusi Džore Držića, Petra Zoranića i Barne Karnarutića posve su izostavljeni. Drukčije je u Subotićevu *Cvjetniku*, u kojem dubrovačka ranonovovjekovna književnost čini drugo razdoblje u povijesti srpske književnosti. Tamo su izostavljeni Š. Menčetić i M. Držić, prvi zato što priređivač nije uspio doći do njegovih tekstova pa najstariju dubrovačku ljubavnu liriku predstavlja izbor iz pjesništva Dž. Držića.

Hrvatska književnost 17. stoljeća nešto je opsežnije zastupljena od renesansne: pokriva oko 27% izabranih tekstova. S druge strane, tu činjenicu donekle relativizira nešto manji broj autora (13) i anonimnih tekstova (1), a

osobito podatak da je opus Ivana Gundulića daleko najzastupljeniji u cijeloj knjizi, na nj otpada oko 14% opsega izabranog korpusa, od čega oko tri četvrtine zauzima ju ulomci iz epa *Osman*. U skladu s time je i različit omjer žanrova u odnosu na odabir iz renesansne književnosti: najviše prostora zauzima epsko pjesništvo, višestruko manje proza, a gotovo neznatan dio otpada na dramsko i lirsko pjesništvo. Tako Junije Palmotić nije predstavljen ulomkom nekog dramskog teksta, nego dužim izvacima iz epa *Kristijada*, niti se u čitanci našla neka pjesma Ivana Bunića Vučića, već manji ulomak iz njegove religiozne poeme *Mandalijena pokornica*.

Više od polovice prvog toma *Ilirske čitanke* posvećeno je književnosti 18. stoljeća i prvoj trećini 19. stoljeća. To je razdoblje predstavljeno izborom iz opusa 32 pisca, od kojih samo trojica pišu pretežito ili isključivo u 19. stoljeću (Toma Mikloušić, Milovan Vidaković i Ignjat Kristijanović). Petorica pisaca pripadaju kajkavskoj dionici hrvatske književnosti (Baltazar Adam Krčelić, Tituš Brezovački, Matija Jandrić, T. Mikloušić i I. Kristijanović), a trojica srpskoj književnosti (Jovan Raić, Dositej Obradović i Milovan Vidaković). Gotovo polovica izabranih tekstova ovog razdoblja reprezentira različite tipove proze (povijesnu, religioznu, autobiografsku, fikcionalnu i dr.), a zatim slijede epsko i epsko-lirsko pjesništvo, lirika i dramsko pjesništvo. Petorica kvantitativno najzastupljenijih pisaca, čiji su opusi predstavljeni izvacima veličine između 20 i 30 stranica, jesu Vid Došen, Dositej Obradović, Andrija Kačić Miošić, Ignjat Đurđević i Antun Kanižlić. U svakom slučaju, visoka kvantitativna zastupljenost hrvatske književnosti 18. stoljeća i neposrednog pretpreporodnog razdoblja u neskladu je s kasnijim kanonom hrvatske književnosti. Razlozi se mogu tražiti u većoj književnoj produkciji tog razdoblja, u vremenskoj bliskosti, programskoj integraciji srpskih pisaca u jezično obrazovanje, ali prije svega u naglašenijoj prisutnosti proze kao jezično-didaktički vrednijeg oblika književnosti.

Predgovor drugom tomu *Ilirske čitanke* napisao je Adolfo Veber Tkalčević. U njemu podsjeća na dvodijelnu periodizaciju "ilirske" ili "jugoslavenske književnosti" s V. Stefanovićem Karadžićem i Ljudevitom Gajem kao međašnim piscima/jezikoslovcima na srpskoj, odnosno hrvatskoj strani te na pravopisnu nejedinstvenost i idejni regionalizam kao temeljna obilježja književnosti prvog razdoblja. Narodna (usmena) književnost nastaje u prvom razdoblju, ali prema vremenu interesa za nju i prema jezičnom kriteriju pripada drugom razdoblju pa se uključuje u ovaj tom čitanke. Dva se razdoblja razlikuju i u žanrovskom pogledu, s tek djelomičnim kontinuitetom u lirskom i dramskom pjesništvu: "Tako se lirika i dramaturgija nastavi, didaktika i epopeja dokine, političko pjesništvo,

STARO HRVATSKO PJESNIČTVO

U vrijeme kada se u časopisima tiskalo tek ponešto od starijega pjesništva, Kukuljević piše da “točnu njegovu povjestnicu nemožemo sastaviti sve dotle, dok neimamo tiskani izbor djelah svih naših pjesnikah, koji su većom stranom sadašnjemu učenomu svijetu jedva po imenu poznati. [...] Do skora dobit ćemo na čemu se imamo zahvaliti visokomu ministarstvu naukah, priličan izbor u čitanki hrvatskoj, što su ga za porabu viših gimnazijah neutrudima i vrlo vješta tri učitelja zagrebačkoga gimnazija sastavila”.

—
I. Kukuljević Sakcinski, Neven, 1855.

ballade i romance dodaju, a mjesto epopejah zauzmu epopejske pripovjedge, te sada stoji čelo pjesničko polje uređeno prema vremenu, u kojem živimo.” Veber nadalje konstatira kako Hrvati (“zapadnjaci”) slijede dubrovačku, a Srbi (“istočnjaci”) narodnu književnost, tvrdi da je suvremena književnost stilski kvalitetnija i da njome dominira proza. Uspoređujući stariju i noviju književnost Veber potonjoj pridaje nacionalni karakter: “U prvoj dobi pisahu pisci, da se zabave, da odole navali duha svoga, da počue ovoga ili onoga; u drugoj pako dobi pišu, osim zabave svoje, ponajviše da uče ne već pojedince, nego čeli narod.” Naposljetku autor napominje da tekstovi nisu doneseni u izvornom obliku jer ne samo da su pravopisno ujednačeni nego i leksičko-stilski poboljšani zamjenom nekih stranih ili pogrešnih riječi, oblika i fraza.

Izbor tekstova otvara korpus iz narodne književnosti koji pokriva oko jedne desetine knjige, a čine ga pet dužih štokavskih narativnih pjesama, jedna kraća čakavska i četiri kajkavske pjesme te četiri štokavske narodne pripovijetke. Izbor iz autorskih tekstova poredan je prema kronološkom kriteriju, i to prema godinama rođenja pisaca. Žanrovski odnos zastupljenih tekstova u skladu je s jezično-obrazovnom namjenom čitanke i tezama koje je u predgovoru iznio Veber: više od polovice knjige pokrivaju različite vrste proze, zatim slijedi epsko pjesništvo, pa lirika i napokon dramsko pjesništvo (u čitanci nema ulomaka dramske proze). Od ukupno 59 zastupljenih pisaca prema današnjim kriterijima njih 38 pripada hrvatskoj književnoj kulturi, 18 srpskoj književnosti, dvojica crnogorskoj (Petar II. Petrović Njegoš i Jovan Sundečić) te jedan književnoj kulturi Bosne i Hercegovine (Ivan Franjo Jukić). Iz današnje perspektive iznenađujuće djeluje činjenica da su

Danilo Medaković, Branko Radičević i Jovan Sundečić našli mjesto samo u *Ilirskoj čitanci*, a Dragojla Jarnević (pjesmom “Vještica”) samo u *Cvjetniku*. Opsegom najzastupljeniji pisci u drugom tomu *Ilirske čitanke*, s više od 15 stranica teksta jesu Dimitrija Demeter, Stanko Vraz, Jovan Subotić i Matija Ban.

Ilirska čitanka za gornje gimnazije ispunjavala je nekoliko obrazovnih i kulturnopolitičkih zadaća. U jezičnom pogledu trebala je afirmirati suvremeni standardni/književni jezik u nastajanju za kakav su se zalagali njezini priređivači, ponajprije A. Veber i A. Mažuranić. U skladu s tim načelom preferirala se proza, često i neknjiževna u užem značenju riječi (uz mnoštvo ulomaka iz novije historiografije i putopisne proze mjesto su našli i primjeri popularnomedicinske/forenzične proze Ante Kuzmanića, folklorističke esejistike Ivana Augusta Kaznačića, društveno-kritičke esejistike Janka Jurkovića i sl.), te zanemarivala vjerna tekstološko-filološka prezentacija izvornika (u slučaju kajkavske književnosti do razine prevođenja). Nadalje, čitanka je imala i funkciju popularnog književno-povijesnog priručnika, što potvrđuju dosljedno kronološka kompozicija, popratni kratki tekstovi o biografijama pisaca te autorski opusi kao osnova prezentacije književne povijesti. Temeljna periodizacija na stariju i noviju književnost očuvana je u kroatistici do naših dana, ali se književni kanon ponešto izmijenio jer dok su Ivan Gundulić i pisci preporodnog razdoblja (Stanko Vraz, Dimitrija Demeter, Antun Nemčić, Ivan Mažuranić, Mirko Bogović, Ognjoslav Utješenović Ostrožinski, Petar Preradović) zadržali podjednako visok status u književnoj povijesti, neki se pisci, osobito iz starije književnosti, iz današnje perspektive čine podzastupljenima (Marko Marulić, Šiško Menčetić, Marin

Držić, Ivan Bunić Vučić), neki prezastupljenima (Vladislav Menčetić, Bernard Zuzorić, Joso Krmpotić, Arkandel Katić, Vid Došen, Pasko Antun Kazali, Mijat Stojanović, Matija Ban). Konačno, moderne književne čitanke nužno ispunjavaju i kolektivnoidentifikacijske funkcije. I premda je termin *ilirski* u naslovu i na nekim mjestima u predgovorima dvaju tomova zadržao izvorno značenje ('južnoslavenski u Habsburškoj Monarhiji'), tendencija razdvajanja hrvatske i srpske književnosti s očekivanim preferiranjem prve u *Ilirskoj* čitanci i druge u Subotićevu *Cvjetniku* ne može se previdjeti. Kao ni naglašena prisutnost tekstova koji afirmiraju srpski nacionalizam (primjerice u povijesnoj prozi V. Stefanovića Karadžića, Simeona Milutinovića Sarajlije i D. Medakovića te u domoljubnom pjesništvu Izidora Nikolića, Jovana S. Popovića, Joksima I. Novića i Vasilija Živkovića), uz zanemariv broj primjera koji izražavaju austrofilске ideologeme (primjerice poglavlja iz knjige Luke Ilića Oriovčanina o Franji Trenku ili pjesma Ivana Trnskog posvećena carici Elizabeti Austrijskoj). Tako se naposljetku može zaključiti kako je modernističko nastojanje austrijskih vlasti da kulturno ojačaju južnoslavenske provincije multietničkog Carstva potpomoglo razvoj ideologija koje su ga potkopavale i pola stoljeća kasnije pridonijele njegovu konačnom slomu.